

PKN

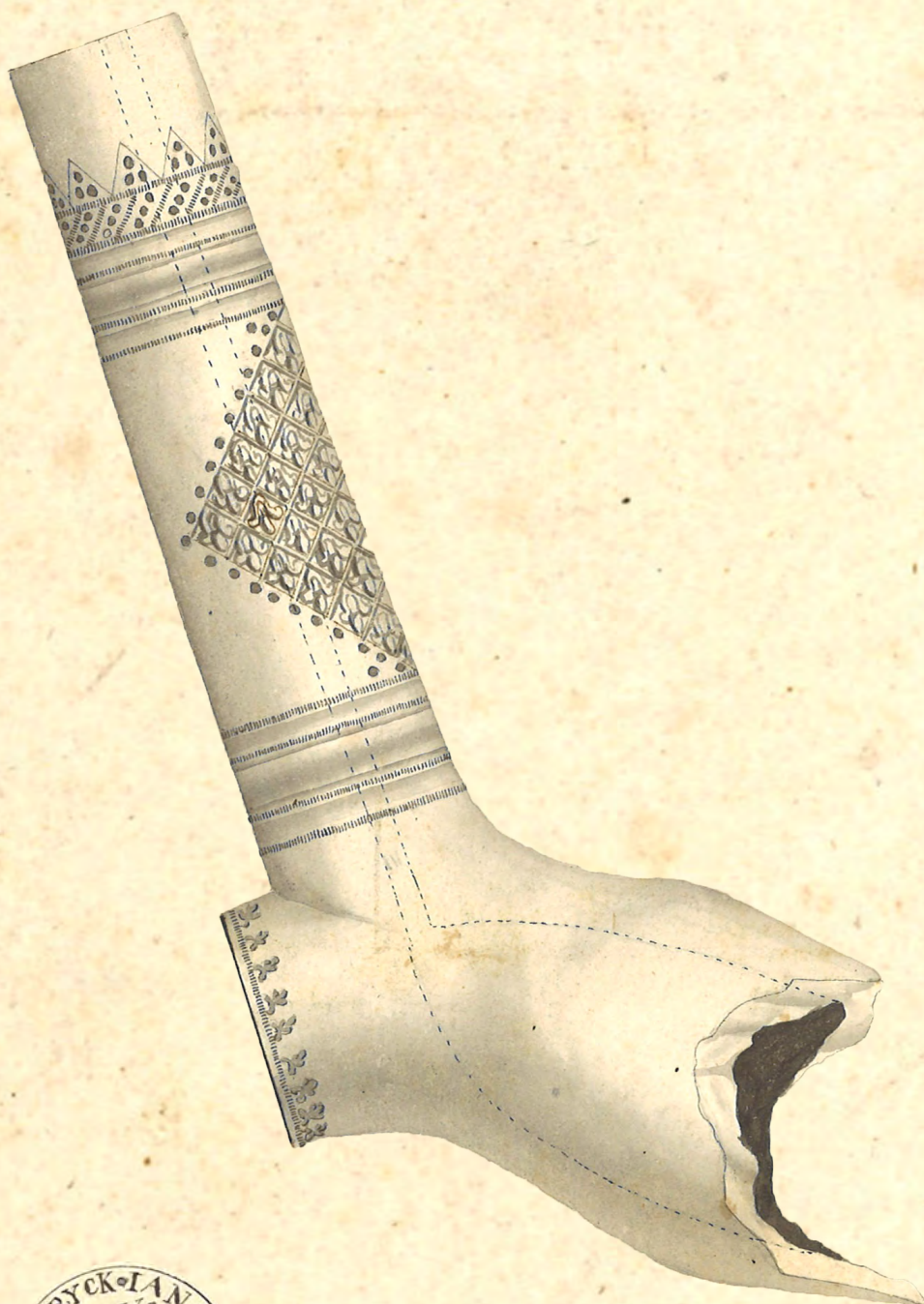
Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2019

Redactie:
Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

*Afteekening naar de natuurlijke grootte van eenen
Hieenen-pijp, gevonden op den 16 Augustus 1821 in de
Alkmaarder Vaart of Regende Perceel van de Grootte
Kanaalwerken, op de diepte van 13 Voet onder A.-*

JAARBOEK 2019

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2019

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Tekening van de presentatiepijp gevonden in de
Alkmaarder Vaart in 1821.
Collectie Museum Gouda, inv.nr. 52.167.

Achterzijde omslag: Pijp met een omgekeerd afgebeelde man met
baard in een lange jas. Collectie Ruud Stam, foto
Bert van der Lingen.

ISBN: 978-90-830114-0-0

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Van Alkmaarder Vaart naar Rijksmuseum. Een presentatiepijp uit 1661 opnieuw boven water Bert van der Lingen	9
Een vroeg zeventiende eeuwse presentatiepijp met gestempelde bloemmotieven Bert van der Lingen	19
Een pijpje roken in het mooiste kamp ter wereld. De kleipijpen van Camp d'Utrecht, Austerlitz (gemeente Zeist), 1804-1808 Jos Bazelmans en Michiel Purmer	23
Twee vondstgroepen van kleipijpen uit Middelburg Bert van der Lingen	37
Een maçonnieke sigarenpijp uit de 18e eeuw Bert van der Lingen en Ruud Stam	49
Een bijzondere groep pijpen. Meer vragen dan antwoorden Ruud Stam	55
Les Fleurs animees, een pijp met een verhaal Arthur van Esveld	61
Franse kleipijpen met vonkenvangers en deksels Arthur van Esveld	67
Kleipijpen van Jacobs Arijsz. Danens en het Tabakscollege van koning Frederik Willem I van Pruisen in kasteel Königs Wusterhausen Bert van der Lingen	77
Frederik de Grote (Frederik II) van Pruisen, zijn invoerbeperingen op Hollandse pijpen en een bijzondere pijp met een portret Ruud Stam	87
Bordollo pijpen met spreuken en verwijzingen voor de Nederlandse markt Jan van Oostveen en Ruud Stam	93
Weckmänner Ruud Stam	101
Tweede aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' Ruud Stam	119
De gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde Bert van der Lingen	125
Botters en afwerksetjes van tremsters Bert van der Lingen	131
Een uit vroom hout gesneden tabakspot Ruud Stam	141
English summaries	145

Voorwoord

Dank zij de inzet van enthousiaste vrijwilligers, donateurs en auteurs kan ook dit jaar weer een fraai full colour jaarboek verschijnen met bijzondere en opvallende Nederlandse bodemvondsten. Speciale dank gaat ook uit naar diverse privé personen en musea die materiaal beschikbaar hebben gesteld voor onderzoek en publicatie. Naast bodemvondsten hebben we dit jaar ook weer diverse artikelen over de pijpenindustrie in de ons omringende landen en historische voorwerpen die te maken hebben met de fabricage en het gebruik van pijp en tabak.

Het jaarboek begint met vondsten uit Nederlandse bodem, waaronder een tweetal **bijzondere presentatiepijpen**. De eerste komt uit de vroege 17e eeuw en de tweede is een uniek exemplaar uit 1661, die teruggevonden is in het Rijksmuseum en nu gepresenteerd wordt met een 19e eeuwse tekening van deze pijp. Verder worden de **kleipijpen van het militaire Camp d'Utrecht (Austerlitz)** besproken en vergeleken met het eerder in ons jaarboek verschenen materiaal van het Kamp bij Oirschot. Twee oude vondstgroepen van **kleipijpen uit Middelburg** geven enig inzicht in de daar gebruikte kleipijpen en hun herkomst.

Complete kleipijpen komen eveneens aan bod, waaronder een **unieke sigarenpijp** uit de tweede helft van de 18e eeuw met symbolen van de vrijmetselarij en een groep **bijzondere kleipijpen** met een mogelijk Franse, Belgische of Nederlandse afkomst. Ook uit Frankrijk komt de fraai versierde **Gambierpijp 'Les Fleurs animées'** en een groep **kleipijpen met vonkenvangers en deksels**.

In Duitsland zijn bij kasteel Königs Wusterhausen van **koning Frederik Willem I van Pruisen**, 18e eeuwse pijpen van **Jacob Arijsz. Danens** uit Gouda gevonden. Ook het bekende **Tabakscollege** van de koning komt in dit artikel aan bod. Zijn zoon **Frederik II van Pruisen** had grote invloed op de export van Goudse pijpen. Door **invoerbepalingen op Hollandse pijpen** steunde en beschermde hij de eigen pijpenfabrieken.

Aan het eind van de 19e eeuw worden in Duitsland bij **Bordollo** gietpijpen **met spreuken** voor de Nederlandse markt gemaakt en mogelijk verschijnen in Duitsland dan ook de **Weckmänner**, koeken met kleipijpen die tussen Sint Maarten en Sint Nicolaas worden verkocht.

Voor het eerst wordt ook de fraai beschilderde **kist van het Goudse pijpenmakersgilde** in Museum Gouda in detail getoond en verder wordt nog een bijzondere collectie bidders en **afwerksetjes van tremsters** uit de Goedewaagen fabriek afgebeeld en besproken. Als laatste komen tabacologische voorwerpen aan bod in een tweede aanvulling op **miniatuur pijpenrekjes** uit de 20e eeuw en een bijdrage over een **tabakspot** gemaakt van het hout van een afgebroken preekstoel uit de 17e eeuw.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2019 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Bert van der Lingen

Weckmänner

Ruud Stam

Veel pijpenverzamelaars kennen de zogenaamde Weckmänner, de broodfiguren met een pijp, die in de periode van Sint Maarten (11 november) tot Sinterklaas in bijvoorbeeld bakkerijen in Noordrijn-Westfalen te koop zijn (afb. 1).

Weckmänner, die in het Nederlands buikmannen worden genoemd, worden ook met tal van andere namen aangeduid. De buikmannen die met St-Maarten worden gegeten worden veelal met de naam Weckmann aangeduid en bestaan meestal uit meel, zout, gist en water. Vooral in het Rijnland, de Pfalz, in Hessen en in Baden-Württemberg, maar ook in andere delen van Noord-Duitsland wordt de naam Weckmann gebruikt. De vooral met St-Nicolaas gegeten Stutenkerl bestaat meestal uit meel, vet, zout en gist.¹ Deze naam wordt vooral gebruikt in Nedersaksen, Sleeswijk-Holstein, Mecklenburg en Westfalen.² Andere namen zijn bijvoorbeeld de in de Eifel gebruikte naam Pitschmann en in het Ruhrgebied Puhmann.

Over de oorsprong van dit gebruik bestaan vele veronderstellingen. De veronderstelling dat hier een bisschop wordt afgebeeld met een omgekeerde staf (de pijp) lijkt zeer onwaarschijnlijk. Hoewel deze veronderstelling het meest in de literatuur opduikt is er vermoedelijk een veel logischer verklaring vanuit het katholieke geloof voor de herkomst van dit volksgebruik. Immers de heiligen, waarvan de naamdag in de laatste twee maanden van het jaar valt, hadden een rol in het verzamelen van de zielen die naar de hemel gingen. De belangrijkste heiligen in die periode zijn St-Maarten en St-Nicolaas. In verschillende regio's werden één van deze beide feesten gevierd, waarbij traditioneel buikmannen werden geschonken en gegeten.³

De pijpen

Wanneer het gebruik om een buikman een pijp mee te geven ontstaan is valt niet te achterhalen. Mogelijk gebeurde dit al in de 19e eeuw. In het begin van de 20e

eeuw liep, na de Eerste Wereldoorlog, de productie van kleipijpen dramatisch terug. De pijpenmakers zochten toen naar andere producten om hun bedrijf voort te kunnen zetten. Kinderspeelgoed, schiettentfiguren, spaarpotten, etc. werden toen massaal door de pijpenmakers in het Westerwald vervaardigd. Al deze producten konden immers ook in een mal worden gemaakt en daardoor was het eenvoudig om op de productie hiervan over te schakelen. De pijpen voor de Weckmänner waren ook zo'n product. Een rekening van Peter Spang uit Baumbach uit 1909 (afb. 2) laat dit zien.⁴ Het aandeel van de Nicolauspfeifen in de productie van deze fabriek was toen nog laag.

De fabriek van Peter Spang was in het begin van de 20e eeuw een middelgrote pijpenfabriek. Ook had Peter Spang een grindgroeve. In de 20e en 21e eeuw is de productie van pijpjes voor de versiering van de buikmannen een veel gevraagd product geworden. Het merendeel van deze pijpen is in het Westerwald vervaardigd en deze pijpjes worden daar meestal Nicolauspfeifen genoemd. Het zijn slecht afgewerkte kleipijpjes, een echt massaproduct. Er zijn verschillende typen bekend. Het

Afb. 1. Een traditionele Weckmann met een pijp van Klauer. Collectie en foto auteur.

Peter Spang, Baumbach
Thonpfeifenfabrik und Kiesgrubenbesitzer.

Fol. 4

Baumbach (Hassau), den 3. März 1909
Bahnhofstation Ransbach.

Ueber den mir mit der ersten vom 29/09 gütigst
erteilten Auftrag erlaube mir, Ihnen untenstehend Rechnung zu erteilen, deren
Betrag Sie mir rechtsfindend gutschreiben wollen.
Stets gerne zu Ihren Diensten bereit, empfehle mich Ihnen
hochachtungsvoll

Peter Spang.

Factura für Johann Jakob Rufen Niklausen

Ziel Monat od. pr. compt. mit % Sconto. Zahlbar hier. Druck von F. Kellermann, Köln

P. S.		M.	S.
	Sandte Ihnen auf Ihre Rechnung und Gefahr <u>per Rufen als Kinkypist:</u>		
	<u>2 Rufen spg. P.S. Nr. 1-2. St. 25 kg.</u>		
	<u>St. 2 Rufen spg. P.S. Nr. 1-2. St. 25 kg.</u>	5,00	10
	<u>4 Rufen spg. P.S. Nr. 3-6 St. 80 kg.</u>		
	<u>St. 400 St. Niklausenpfeifen</u>	5,00	20
	<u>6 Rufen spg. P.S. Nr. 14-22 St. 85 kg.</u>		
	<u>St. 600 St. Niklausenpfeifen</u>	5,00	30
			230,00
			200
			30

La.

Emballagen nehmte ich zu 1/4 des berechneten Betrages zurück, wenn solche innerhalb 4 Wochen unbeschädigt franco zurückgeschickt werden. Für Bruch oder Beschädigung der Waren auf dem Wege zum Empfänger keine Verantwortung. Bei Versenden auf Probepfeifen Übernahme keine Verantwortung.

Afb. 2. Rekening van Peter Spang uit Baumbach uit 1909 met Nicolauspfeifen.

meest bekend zijn pijpjes waarvan de kop als mandje is uitgevoerd. Maar ook komen op de ketel ribbels, punten en mannetjes voor (afb. 3 en 4). Niet alleen kleine pijpjes worden als Nicolauspfeifen aangeduid. Een breder assortiment, van ook grotere en langere pijpen hebben veelal deze benaming. Zie bijvoorbeeld de afbeeldingen 7, 8, 10 en 13. Of deze ook voor een groter formaat Weckmänner werden gebruikt is mij onbekend. Hier worden vooral de kleinere pijpen voor de Weckmänner besproken. Het onderscheid tussen Nicolauspfeifen en pijpjes voor het bellenblazen voor kinderen, die vaak met Liebesperlen (snoepjes) werden gevuld, is moeilijk te maken.

Ook komen er pijpjes met gezichten voor, waarvan het gezicht niet, zoals je zou verwachten, lijkt op het gezicht van een heilige (afb. 5 en 6). Wel is een pijpje van Klauer bekend dat nauw aansluit bij deze St-Maarten /

Sint Nicolaas traditie, met daarop aan de ene zijde St. Maarten op een paard, die een stuk van zijn mantel afsnijdt om een bedelaar te helpen en aan de andere zijde Sinterklaas, zittend als Bisschop (afb. 7 en 8).⁵

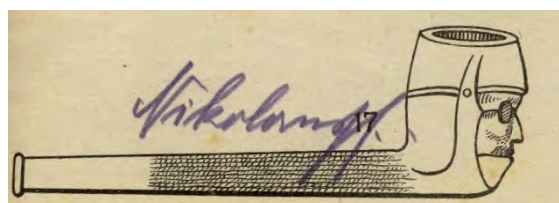
De Nikolauspfeifen werden meestal van witbakkende klei vervaardigd. Maar (vooral in de eerste helft van de 20e eeuw) werden er ook roodbakkende pijpjes vervaardigd. Johann Spang Söhne uit Ransbach, één van de grote leveranciers van dit soort pijpen in die tijd, had in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog een reclameblad om zijn klanten te laten zien wat er bij hem verkrijgbaar was (afb. 9). Op dit blad werden niet alleen Nicolauspfeifen aangeboden. Opvallend is dat het blad ondertekend is met de groet: 'Mit deutschem Gruss', de gebruikelijke ondertekening tijdens het nationaalsocialistische bewind.

Afb. 3. Verschillende Weckmann pijpen. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen.

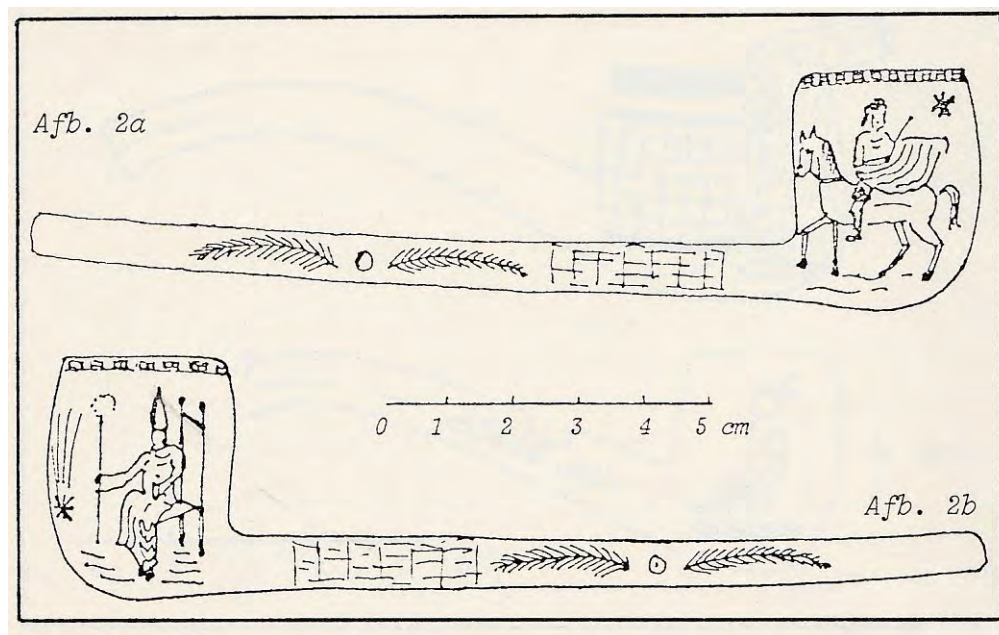
Afb. 4. Ook met een kerstman komen deze pijpjes voor. Collectie en foto Stan Panis.

Afb. 5. Tekening van een Nikolauspeife van Richard Clemens Fuchs uit Baumbach uit de jaren dertig van de 20e eeuw.

Afb. 6. Advertentie van Spang uit Baumbach, uit de jaren dertig, 20e eeuw.

Afb. 7. Pijp met Sint Maarten aan de ene kant en Sinterklaas aan de andere kant. Uit Tymstra en Kompier, 1991.

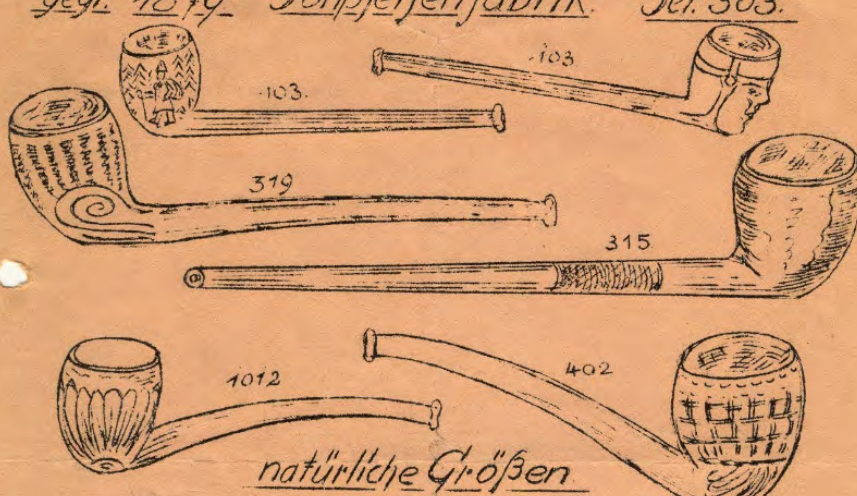
Afb. 8a-b. Ook tegenwoordig worden deze pijpen voor Weckmänner nog gemaakt door de firma Klauer. Op deze pijp staan beide figuren andersom. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen.

De economische situatie, de prijzen en de regulering

In de 19e eeuw had het Westerwald een enorme export van eenvoudige kleipijpen naar de Verenigde Staten voor de arbeiders in de industrie. Vooral in de periode 1855- 1890 was deze export zo groot dat veel bedrijven hier volledig op draaiden.⁶ In het begin van 1890 was er nog een grote uitvoer naar Amerika. Maar in de zomer kwam de export nagenoeg tot stilstand toen de invoerrechten in Amerika verhoogd werden van 35 naar 90 % van de waarde.⁷ De Mac Kinley-Bill uit 1892 was nog desastreuzer voor de export van goedkope pijpen omdat toen 15 cent per gros op de eenvoudigste pijpen bij binnenkomst in Amerika werd geheven.⁸ Latere tijdelijke verlagingen van de Amerikaanse invoerrechten hebben niet meer tot een wezenlijk herstel voor de pijpenmakers uit het Westerwald geleid. De gehele periode tot aan de Eerste Wereldoorlog was een periode waarin de pijpenfabrieken het moeilijk hadden. Heroriëntering op

kwaliteitspijpen, die bijvoorbeeld voor de export naar Engeland geschikt waren, was alleen voorbehouden aan de grotere ondernemingen, zoals Wingender, Müllenschbach & Thewalt en Klauer. Dat de situatie gedurende de Eerste Wereldoorlog moeilijk was spreekt voor zich. Na de eerste Wereldoorlog verdrong de sigaret meer en meer de pijp en zeker de kleipijp. Weliswaar verminderte het aantal pijpenmakerijen in het Westerwald in de jaren dertig fors, maar dit kon niet verhinderen dat de productie weinig winstgevend was. In de jaren twintig en dertig gingen veel pijpenmakers zich oriënteren op andere producten. Ondermeer op kinderspeelgoed, schiettentfiguren en op de Nikolauspfeifen. In een periode toen er langzaam wat meer geld bij de Duitse gezinnen was voor kleine uitgaven voor bijvoorbeeld de kinderen, was deze strategie behulpzaam voor de pijpenmakerijen om te overleven.

Johann Spang Söhne Ransbach (Westervald).
gegr. 1879 Tonpfeifenfabrik. Tel. 303.

natürliche Größen

Wir bieten Ihnen an :

Bäckermutzen №	103 weiss	Rmk.	3.25.	per 1000 Stück
"	1012 "	"	4.50.	" 1000 "
"	1012 rot	"	5.00.	" 1000 "
"	319 weiss	"	5.50.	" 1000 "
"	315 "	"	9.00.	" 1000 "
"	402 weiss	"	5.70.	" 1000 "
"	402 rot	"	6.20.	per 1000 "
"	250 40 cmt.	"	10.00.	" 1000 "
Kölner Flötchen		"	12.75.	" 1000 "

Die Preise verstehen sich einschl. Verpackung ab Ransbach; ~~Franko dort~~; zahlbar in 10 Tagen mit 2 % Skonto oder in 30 Tagen netto Kasse, bei Aufgabe zufriedenstellender Referenzen sonst Nachnahme.

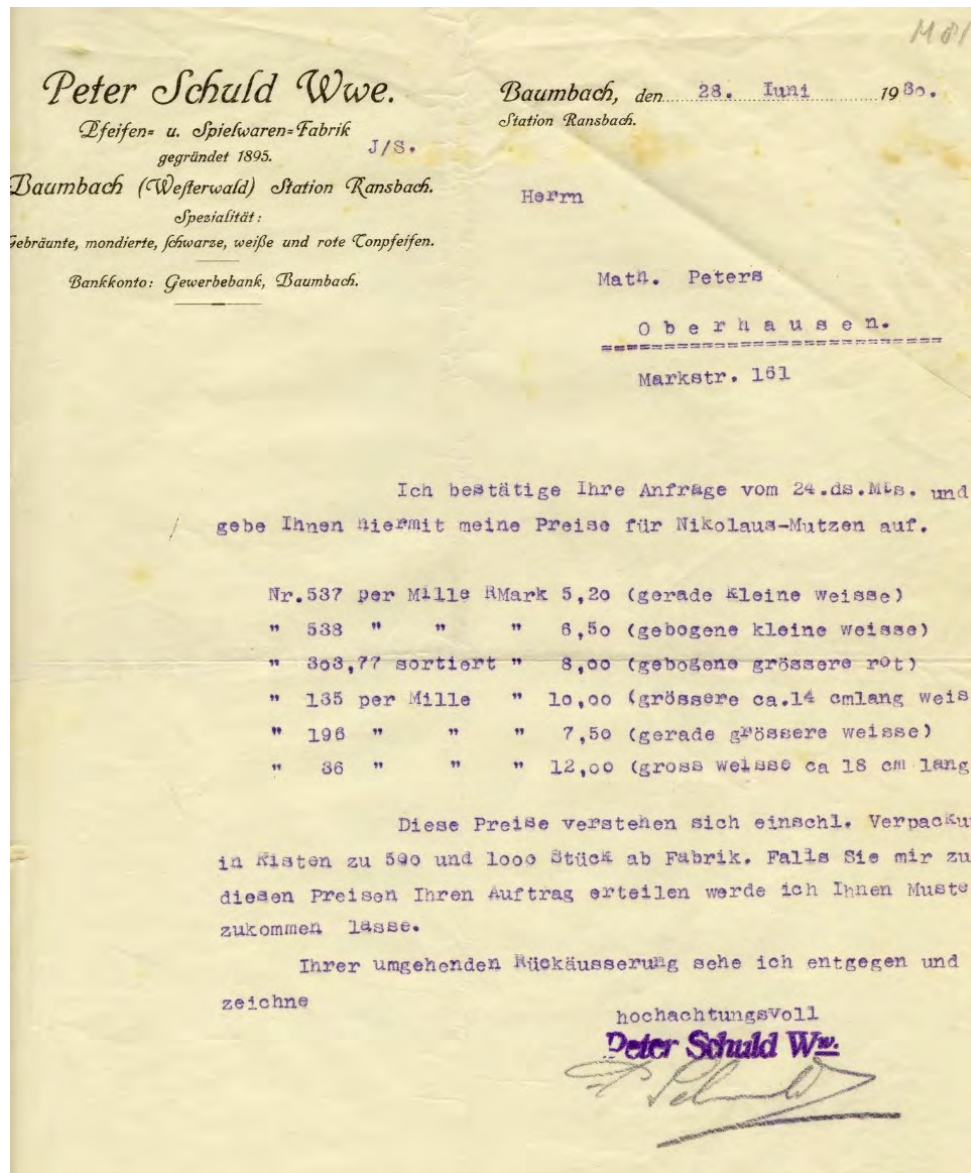
Wir bitten um Erteilung Ihres w. Auftrags, versichern Sie im Voraus bester Ausführung desselben und zeichnen

mit deutschem Gruss
 Joh. Spang Söhne

Afb. 9. Reclameblad van Johann Spang Söhne uit Ransbach, eind jaren dertig van de 20e eeuw.

Soort pijp	Naam producent	Jaar	Prijs
Kleine witte recht	Joh. Meurer	1930	5,00 RM
Kleine witte	Rich. Clemens Fuchs	1934	4,50 RM
Kleine witte	Gebrüder Spang	1934	5,50 RM
Kleine rode	Rich. Clemens Fuchs	1934	5,00 RM
Grote witte recht	Gebrüder Spang	1934	7,00 RM
Grote witte gebogen	Gebrüder Spang	1934	7,50 RM
Kleine witte recht	Rich. Clemens Fuchs	1952	15,50 DM
Kleine witte gebogen Hänschen	Rich. Clemens Fuchs	1952	17,00 DM
Middelste witte	Rich. Clemens Fuchs	1952	25,00 DM
Grote witte recht	Rich. Clemens Fuchs	1952	36,00 DM
Grote witte gebogen Hänschen	Rich. Clemens Fuchs	1952	25,50 DM

Tabel 1. Enige prijzen van de verschillende soorten Nicolauspfeifen per 1000 stuk, 1930-1952.

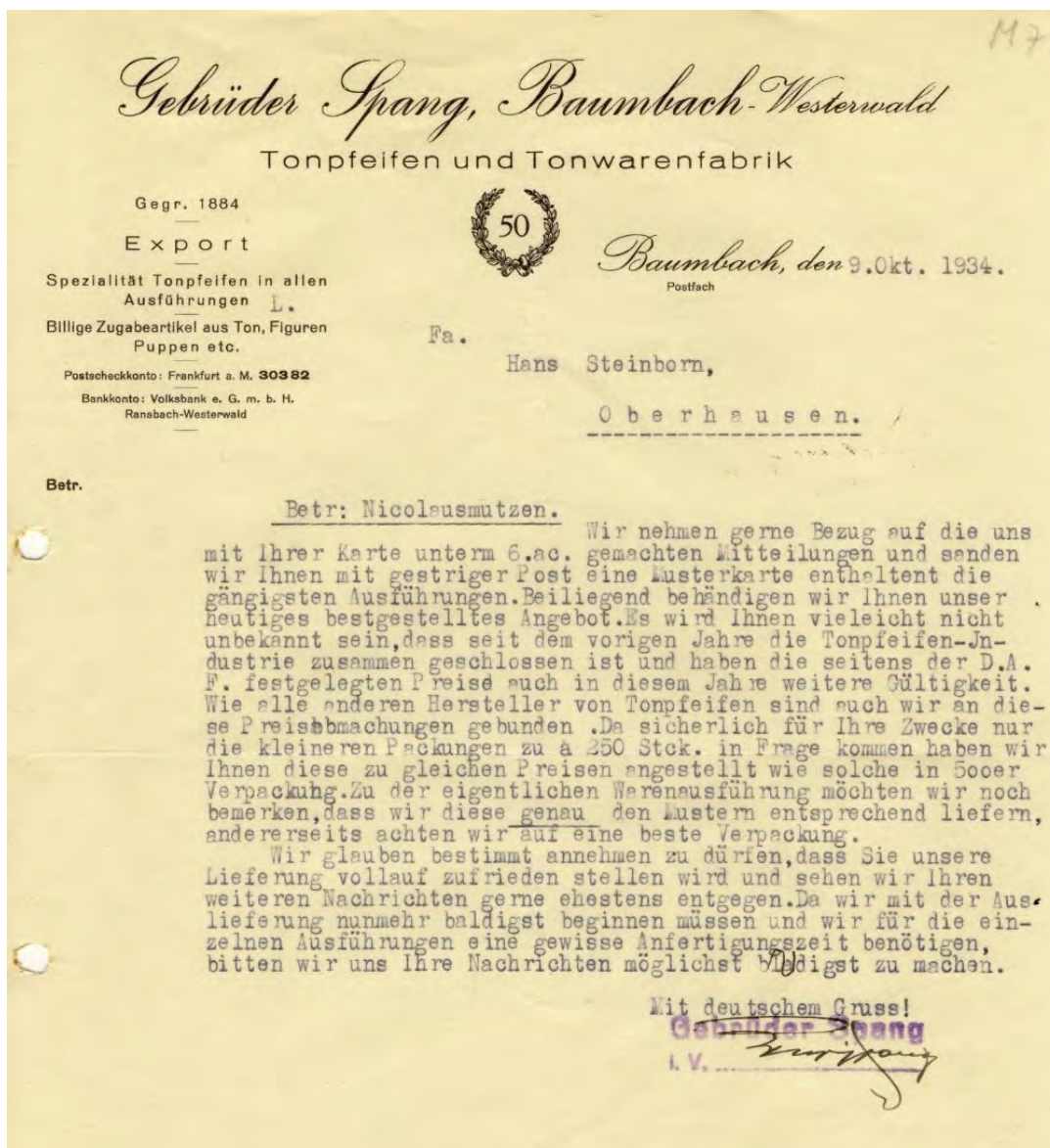

Afb. 10. Aanbieding uit 1930 van Nikolauspfeifen door de Weduwe Peter Schuld.

Uit Tabel 1 is duidelijk te zien dat de Nikolauspfeife een zeer goedkoop artikel was, waarop weinig winst gemaakt kon worden, maar die door de massale afzet, pijpenmakerijen overeind hielden. De lage prijzen, die in de jaren dertig nog verder daalden door de economische crisis en de onderlinge concurrentie, maakten het wenselijk tot prijsregulering te komen. In de zomer van 1933 werden er tussen de producenten van pijpen voor het eerst prijsafspraken gemaakt over minimumprijzen (zie ook de brief van de Gebrüder Spang van 9 oktober 1934, afb. 11).⁹ Deze afspraken zorgden er niet voor dat de producenten elkaar niet langer beconcurrerden. De overeenkomst van 1933 werd in 1935 gevolgd door een veel strengere overeenkomst met strafbepalingen en met ook een regulering voor de exportpijpen.¹⁰ Dit was vrij kort voordat op 15 maart 1936 het 'Verband Westerwälder Tonpfeifen Industrie' in werking trad.¹¹ Dit Verband was door de nationaalsocialistische regering opgericht om de handel te reguleren en prijsafspraken door

te voeren. De pijpenmakers moesten hier verplicht lid van worden. Dit gebeurde voor alle sectoren van handel en industrie op basis van de wet van 5 juli 1934 genaamd de wet 'Umwandlung von Kapitalgesellschaften'. Voor de keramische industrie vond deze regulering al in januari 1936 plaats.¹²

Uit de tabel is duidelijk dat in 1934, dus voor de oprichting van het Verband, Fuchs de afspraken schond en zijn pijpen goedkoper aanbood dan de grotere bedrijven zoals Ewald (I) Spang. De reactie van de Gebrüder Spang van 9 oktober 1934 (afb. 11), waarin zij het handelen van sommige pijpenmakers die onder de afgesproken prijs pijpen aanboden aan de kaak stelden, is dan ook zeer begrijpelijk en zeer terecht. Vanaf 1936 vond dus tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog een straffe regulering van de prijzen, de productie en de handel door de nationaalsocialistische regering plaats, een zeer ondemocratische en met dwang en de uitsluiting van

Afb. 11. Brief van de firma Gebrüder Spang uit Baumbach over de prijsafspraken uit 1934. Deze firma was de voorloper van de firma Peter Spang, die nu de Nikolauspfeifen uit cellulose vervaardigt.

Joden gepaard gaande regeling.¹³ Vanaf 15 mei 1944 werd de productie van alle luxe goederen, door de voor Duitsland verslechterende oorlogssituatie, verboden en viel de pijpenindustrie geheel stil.

Ook in de jaren na de Tweede Wereldoorlog werden er nog grote hoeveelheden Nikolauspfeifen gemaakt (afb. 15) en zijn er pogingen gedaan om de prijzen te reguleren. Een voorbeeld hiervan is de lijst met afspraken van 1956 (afb. 16). Te zien is welke pijpenmakers deze overeenkomst steunden en welke niet deelgenomen hebben. Regelmatig werden nieuwe afspraken gemaakt, maar vaak werden die al de volgende dag geschonden. Dat dit tot veel frustratie leidde is vanzelfsprekend. Een illustratie daarvan is het briefje (afb. 17) dat Ewald (II) Spang (afb. 18) in 1960 uit frustratie aan de burgemeester van Baumbach schreef. Vertaald schreef hij: "Geachte Heer Burgemeester, Hartelijk dank voor uw vriendelijke uitnodiging [voor overleg over de prijzen], maar toch

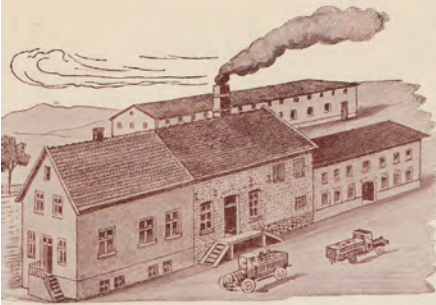
delen wij u mee dat wij daaraan niet zullen deelnemen, omdat wij uit ervaring weten, dat dit tot niets leidt. Wij moeten ons erbij neerleggen dat wij de meest miserabele artikelen maken die in het Westerwald gemaakt worden en dat wij de domste fabrikanten zijn omdat wij ons nog op zulke producten toeleegen".

Ook nam na de Tweede Wereldoorlog de breedte van het assortiment aan Nikolauspfeifen af (afb. 15) en vervaardigden vele firma's daarnaast laagwaardige artikelen zoals schiettentfiguren en simpel kinderspeelgoed van klei.

De omvang van de productie van Nikolauspfeifen

Over de omvang van de productie in de 20e eeuw is weinig bekend, maar verschillende pijpenfabrieken hadden een omzet van miljoenen Nikolauspfeifen per jaar. Al in de twintiger jaren worden de eerste pijpenpersen geïntroduceerd. Pas in de jaren zestig komen de volledig volautomatische machinale pijpenpersen, die alleen

1168

Tonwaren-Fabrik **Ewald Spang**

Alle Sorten Tonpfeifen u. Tonwaren
für den Import und Export. - Beste
Bezugsquelle für Wiederverkäufer.

Postscheckkonto:
Frankfurt am Main Nr. 25330
Bankkonto: Gewerbebank Baumbach

Baumbach, den 8 Oktober 1934
(Westerwald) Bahnstation: Ransbach

Herr
Hans Steinborn,
Oberhauser.

Ihrer Ihnen bestens für Ihre gefl. Anfrage, und übersandte Ihnen mit gleicher Post, einige Mustern von meinen geräthsten Sorten IA. Nikolaustonpfeifen, und offeriere Ihnen Dieselben, mit einschl. Kisten und Verpackung ab Werk Baumbach, per Nachnahme, mit 3% Skonto, looserpackung, 800er Pack:

Nr. 1. Kleine weiße mit Nikolausbild, am Kopf, p/1000 Rm. 4,50, 4,80	
Nr. 2. Mittlere weiße..... p/1000 "	6,60, 7,00
Nr. 3. Große rote gebogene..... p/1000 "	7,80, 8,00
Nr. 4. Große weiße l4cm lg..... p/1000 "	9,20, 9,50
Kölner-Flötchen..... p/1000 "	8,50.

Jedes Quantum kann sofort geliefert werden.

Ihre geschätzter Aufträgen gerne erwartend, zeichne ich in-
zwischen,

Mit aller Hochachtung
Ewald Spang
Tonwaren-Fabrik
Baumbach / Westerwald
Ewald Spang

Afb. 12. Offerte van de firma Ewald Spang uit 1934. Ewald (I) Spang was de grootvader van Andreas Spang die nu zijn bedrijf in Ettinghausen heeft.

1167

1a. Nikolaus-Tonpfeifen

		in Kisten à 1000	500	250 Stück
Nr. 1. Kleine weiße Nikolaustonpfeifen	RM	4.50	4.80	—
Dieselbe in rot	"	5.—	5.30	—
Klein. weiß. gebog. Nikolaustonpfeifen	"	5.20	5.50	—
Dieselbe in rot	"	5.70	6.—	—
Nr. 2. Mittlere weiße Nikolaustonpfeifen	"	6.60	7.—	7.50
Große weiß. gebog. Nikolaustonpfeifen	"	7.10	7.50	—
Nr. 3. Dieselbe in rot	"	7.60	8.—	—
Nr. 4. Groß. weiß. Nikolaustonpfeif., ca. 14 cm lg.	"	9.20	9.50	10.—
Ganz gr. weiß. " ca. 18 cm lg.	"	11.20	11.50	12.—
Kölner Flötchen, weiß	"	3.50	—	—

Vorstehende Preise gelten einschl. Verpackung ab Werk Baumbach p. Nachnahme mit 3% Skonto und sind Grossistenpreise.

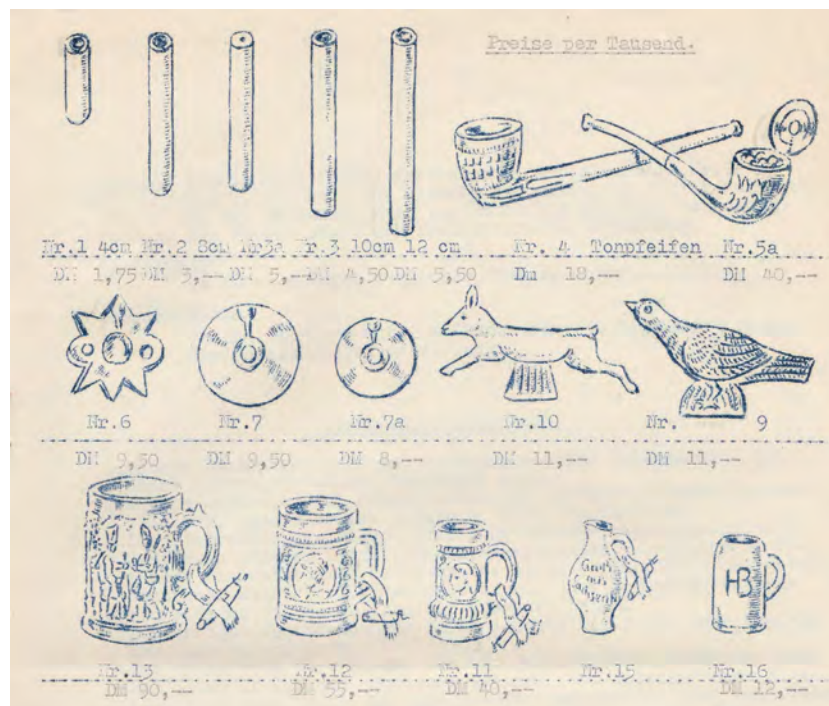
Ich sichere Ihnen prompte fachmännische Bedienung zu unter Lieferung vorzüglicher Fabrikate und bitte um Ihre geschätzten Aufträge.

Hochachtungsvoll
Ewald Spang, Tonpfeifenfabrik

Afb. 13. Prijslijst van de firma Ewald Spang uit de eerste helft van de dertiger jaren, die laat zien dat Nicolauspfeifen in verschillende maten geleverd werden en dat zowel rechte als gebogen pijpen werden gemaakt van witbakkende en roodbakkende klei.

Afb. 14. Ewald (I) Spang in uniform (1889-1959). De tweede-generatie pijpenfabrikanten uit deze familie.

Afb. 15. Deel van een gestencild catalogusblad van Joh. Spang Söhne uit Ransbach uit het begin van de vijftiger jaren.

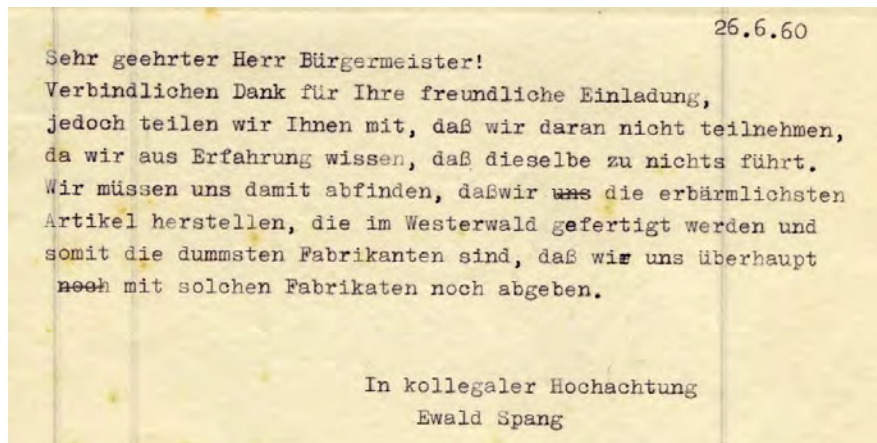
M10

Nachstehende Preise für Nikolaustonpfeifen wurden für die Saison 1956 festgelegt.

	p. 1.000 St.
Kleine weiße gerade	1000/er Packung DM 19,--
	500/er Packung DM 19,50
Kleine weiße Hänschen	1000/er Packung DM 23,--
	500/er Packung DM 23,50
Mittlere weiße Chag	1000/er Packung DM 29,--
	500/er Packung DM 30,--
	250/er Packung DM 31,--
Große weiße Hänschen 8888888888	1000/er Packung DM 29,50
	500/er Packung DM 30,50
	250/er Packung DM 31,50
Große weiße gerade (rh. Nutzen)	1000/er Packung DM 39,--
	500/er Packung DM 39,50
	250/er Packung DM 42,--
Große lange Pfeifen (ca. 17-18 cm lang)	500/er Packung DM 46,--
	250/er Packung DM 49,--
Kölner-Flötchen in Beutel zu 500 Stück u. Kisten pro Mille	DM 11,--
Für rote Ausführung 10 % mehr.	
Die Preise verstehen sich franko Bahnstation. Bei größeren geschlossenen Aufträgen frei Haus.	
Oben stehende Preise halte auch ich den derzeitigen Verhältnissen entsprechend und bin bereit, dieselben unbedingt einzuhalten.	
✓ Peter Schuld, Baumbach	
✓ Clemens Fuchs, Baumbach	
Albert Henner, Baumbach	
✓ Gebr. Spang, Baumbach	
✓ Joh. Klauer Söhne, Baumbach	
Joh. Seb. Klauer, Baumbach	
✓ Ewald Spang, Baumbach	
Th. Tries Erben, Baumbach	
Paul Jung, Hilgert	
✓ F.W. Remy, Hilgert	
✓ Wilh. Simonis, Hilgert	
✓ W. Remy Sohn, Hilgert	

Baumbach, den 16. August 1956

Afb. 16. Prijsafspraken van augustus 1956 die door de meeste producenten onderschreven is.

Afb. 17. Briefje aan de Burgemeester van Baumbach van Ewald Spang, de vader van Andreas Spang, uit 1960.

Afb. 18. Ewald (II) Spang (1927-2006).

voor de Nikolauspfeifen werden gebruikt, op de markt. Met deze machines konden een kleine 13.000 pijpen per dag worden gemaakt.¹⁴ In 1994 waren er nog drie bedrijven die in totaal acht van deze machines bezaten.

In 2002 maakten alleen de bedrijven van Andreas Spang, Gebrüder Spang en Hans Klauer nog op grote schaal Nikolauspfeifen. In totaal tussen de elf en twaalf miljoen stuks. Ook een paar kleine bedrijven, zoals Werner Keramik uit Ransbach, maakten deze pijpen nog op een bescheiden schaal.

De verschillende firma's Spang¹⁶

De familie Spang komt van oorsprong uit de Eifel uit Bruch, nabij Spang-Dahlem. Ook toen werkte de familie daar al met klei. De takken van de familie Spang zijn al in de 17e eeuw ontstaan. In de 20e eeuw waren drie takken van deze familie pijpenfabrikanten.

De familie Peter, Ewald I, Ewald II en Andreas Spang (afb. 14, 18 en 19)

-Peter Spang (1857-1917) heeft zijn bedrijf in 1882 opgericht aan de Bergstraße in Baumbach. Dit bedrijf is later door Josef Spang voortgezet en in 1960 verkocht.

-Ewald Spang I (1889-1959) heeft zijn bedrijf in 1925 opgericht en dit bedrijf is later voortgezet, eerst door een oom en een tante en later door Ewald II onder de naam 'Geschwister Spang'. Daarna, vanaf 1962, alleen door oom Erich Spang die toen geen pijpen meer maakte.

-Ewald Spang II (1927-2006) heeft de pijpenproductie uit het bedrijf 'Geschwister Spang' meegenomen en verder gevoerd (afb. 18). In 1962 is de productie van Baumbach naar Ettinghausen (nabij Montabauer) verplaatst.

-Andreas Spang (afb. 19) heeft het bedrijf in 1993 overgenomen van zijn vader, dat nog steeds in Etting-

Afb. 19. De huidige eigenaar Andreas Spang.

hausen gevestigd is. Hij produceert thans circa drie miljoen Nicolauspfeifen per jaar en werkt nauw samen met Klauer. Samen leveren zij aan een groothandel, wat ook blijkt uit de verpakkingen waar zowel het logo van Klauer als ook het logo van Spang op staat (zie afb. 33). Deze firma maakt thans ook urnen. De volautomatische pijpenpers, de oven en de ovenkarren zijn, zoals bij een bezoek aan de firma Andreas Spang dit jaar bleek, nagenoeg gelijk aan die van Klauer en zijn om die reden hier niet afgebeeld (zie onderstaande afbeeldingen van de inrichting bij Klauer).

-De familie Johann Spang Söhne uit Ransbach. Johann Spang werd in 1853 in Baumbach geboren. Het bedrijf is in 1879 opgericht in Ransbach. Later namen beide zonen het bedrijf over en produceerden onder de firma-naam Spang Söhne. Het bedrijf exporteerde ondermeer via Werner Joehnk & Co uit Hamburg.¹⁷ In 1926/27 had het bedrijf gemiddeld twaalf werknemers. In de

loop van de Tweede Wereldoorlog stopte de productie en handelde het bedrijf alleen in kleiproducten en speelgoed. In 1967/68 is het bedrijf opgeheven omdat er geen opvolger beschikbaar was. Het was een van de middelgrote bedrijven, maar behoorde niet bij de eerste firma's die met een pijpenpers werkte doordat de investeringskosten daarvoor te hoog waren.¹⁸

-De firma Gebrüder Spang uit Baumbach, opgericht in 1884, Bergstraße 3. Johann Peter Spang (1835-1903) werkte in een kleimijn. Zijn zoons Jacob Bernard (geboren 1865) en Johann Peter (geboren 1867) leerden rond 1880 het vak van pijpenmaker. In 1884 werd op naam van de vader het bedrijf opgericht. Later werkte dit bedrijf onder de naam 'Gebrüder Spang' (afb. 11).¹⁹ Deze firma was de voorloper van de firma Peter Spang, die nu de Nikolauspfeifen uit cellulose vervaardigt.

De machinale productie van de firma Klauer aan het eind van de 20e eeuw

De firma Klauer is in 1863 door Wilhelm Klauer (afb. 20) gesticht in Baumbach. Hij had de bijnaam 'der Pfeifenkaiser' vanwege de kwaliteit van zijn producten en de invloed die hij had binnen de kring van pijpenmakers. Op zijn briefhoofd is te zien dat het een aanzienlijk bedrijf was, al suggereert de afbeelding een te grote omvang (afb. 22). In 1885 behoorde zijn bedrijf bij de grootste twee pijpenfabrieken van het Westerwald.²⁰ Zijn zoon, die ook Wilhelm heette (afb. 21) heeft in de twintigste eeuw het bedrijf van zijn vader overgenomen. De derde generatie was eerst Hans Klauer (afb. 28), die na diens dood in 2013 opgevolgd is door zijn neef Martin Klauer.

Tijdens een bezoek aan de firma Klauer in 1989 was het mogelijk om een aantal foto's te nemen en een pijpenmal voor zo'n machine mee te nemen (afb. 26 toont rubber basisvormen voor dit soort mallen). Klauer maakte

Afb. 20. Wilhelm Klauer: Der Pfeifenkaiser.

Afb. 21. Wilhelm Klauer (2e generatie). De foto's van afb. 20 en 21 zijn nog aanwezig in het bedrijfspand.

Afb. 22. Briefhoofd van de firma Klauer uit de eerste helft van de 20e eeuw.

Afb. 23. Twee vrouwen aan de volautomatische pijpenpers in 1989.

Afb. 24. Kleimolen, 1989.

Afb. 25. Mal van de volautomatische machine. Foto en collectie auteur.

Afb. 26. Rubber basisvormen voor de vervaardiging van de stalen machinevormen. Foto auteur, eigendom firma Klauer.

Afb. 27. Het tremmen van de pijpen in 1989.

Afb. 28. Hans Klauer in 1989.

Afb. 29. Rechts de ingang van de pijpenfabriek van Wilhelm Klauer.

Afb. 30. Ovenkar geladen met ongebakken pijpen die zo de oven ingaat.

Afb. 31. Een van de elektrische ovens van Klauer.

toen circa vijf miljoen Nikolauspfeifen per jaar met twee volautomatische machines (afb. 23). Per machine waren dat 18.000 pijpen per dag, dus met een veel hogere capaciteit dan de machines uit de zestiger jaren. Eén machine werd door twee vrouwen bediend, die de pijpjes die uit de machine kwamen grofweg tremden (afb. 23 en 27). Ook de firma Ewald Spang uit Ettinghausen produceerde toen nog een vergelijkbare hoeveelheid.

Verder maakte Klauer toen nog schiettentstaafjes, schiettentfiguren en bloembakken. Hij had toen acht werknemers en vijf elektrische ovens tot zijn beschikking. De pijpjes werden, als ze droog waren, op een ovenkar geladen (afb. 30) en zo de oven (afb. 31) ingereden. Met fossiele brandstoffen gestookte ovens werd

in 1989 al niet meer gewerkt en dus ook niet met cassettes. De houten droogbakken werden vervangen door nieuwe plastic bakken.

Bij een bezoek aan de firma Klauer in 2019 bleek dat die nauw samenwerkt met de firma Andreas Spang die in Ettinghausen gevestigd is. De gezamenlijke omzet van deze twee firma's is thans zes miljoen pijpen per jaar. Beide firma's produceerden daarvan de helft.

Pijpen voor de Weckmänner van celstof

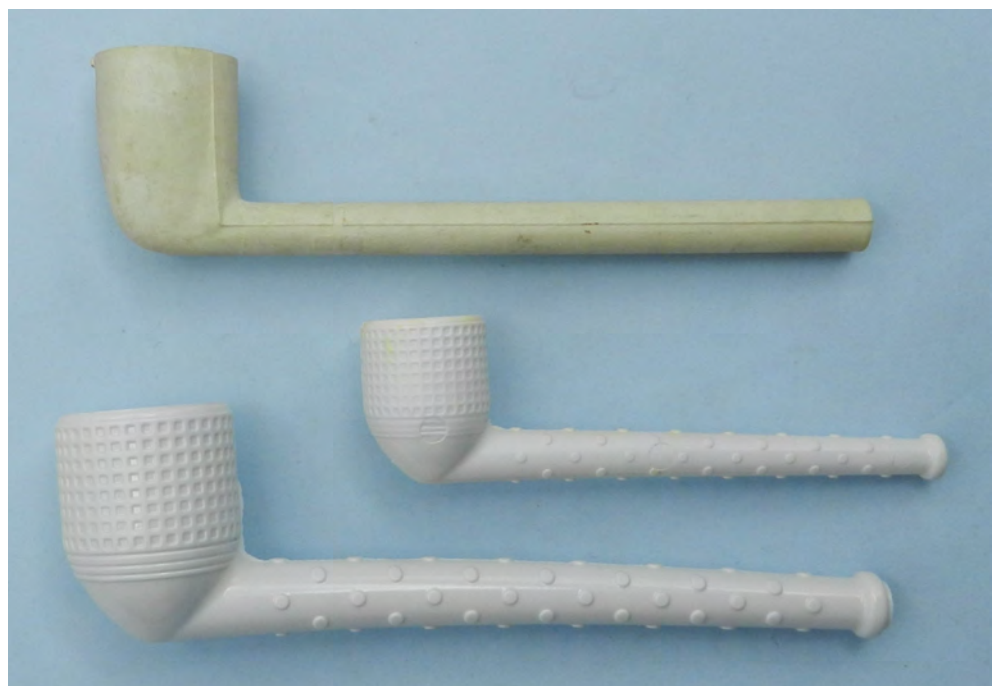
In het begin van de 21e eeuw is de firma Peter Spang in Ransbach-Baumbach (de opvolger van de firma Gebrüder Spang) begonnen met de vervaardiging van kunststof pijpjes voor de Weckmänner en Stutenkerlen

Afb. 32. Briefhoofd van de firma Andreas Spang in Ettinghausen, nabij Montabauer. Andreas Spang heeft het logo van zijn vader overgenomen en de E (van Ewald) in een A (van Andreas) veranderd (zie afb. 12).

Afb. 33a-b. Verpakkingen van de Nikolauspfeifen. Op de verpakkingen staat nadrukkelijk dat het om pijpen van klei gaat. Ook is te zien dat op deze verpakkingen zowel het logo van Klauer als van Spang staat.

Afb. 34. Pijpjes van cellulose. Collectie auteur, foto Bert van der Lingen.

(afb. 34 en 35). Deze pijpjes hebben als voordeel dat ze gemaakt zijn van de goedkope grondstof cellulose, ze zijn volledig automatisch te vervaardigen, ze zijn onbreekbaar en licht en zijn, omdat ze meegebakken moeten worden met de broodfiguren, bestand tegen 300 graden Celsius.²¹ Hoe groot de omzet is valt niet te achterhalen omdat deze firma daar geen mededelingen over doet.

Het blijkt echter dat lang niet alle bakkers dit soort pijpjes wil gebruiken. Daardoor blijft de productie van de

‘echte’ Nikolauspfeifen nog steeds in stand.

Hierbij wil ik Fred Tijmstra en Andreas Spang danken voor het beschikbaar stellen van informatie en van foto's van documenten en personen en Martin Klauer voor zijn informatie en de mogelijkheid om foto's te maken.

Afb. 35. Weckmänner met celstofpijpen. Foto Sabrina Liebetrau.

Noten:

- 1 Zantwijk, 2016, p. 6. Wikipedia: Stutenkerl.
- 2 De hier genoemde drie criteria voor de indeling als Weckmann of Stutenkerl overlappen en zijn geen van allen als enige indeling te gebruiken.
- 3 Zantwijk, 2016, p. 6.
- 4 Zie voor de verschillende firma's uit de familie Spang de tekst onder het kopje 'De verschillende firma's Spang'.
- 5 Tymstra en Kompier, 1991, p. 371. Een variant van deze pijp (collectie auteur) heeft een veel langere steel (18cm) en heeft een rood gelakt mondstuk. Kennelijke een rookpijp.
- 6 Stam, 2019.
- 7 Kügler, 1995, p. 199.
- 8 Stam, 2019.
- 9 Kügler, 1995, p. 201.
- 10 Kügler, 1995, p. 201.
- 11 Stam, 2016, p.32. Het Verband werd opgericht op 21 februari 1936.
- 12 Voor een uitvoerige beschrijving van deze organisaties en hun werking zie Stam, 2016, p. 32 of Stam, 1994, p. 577-588.
- 13 Stam, 2016 en Stam, 1994.
- 14 Kügler, 1995, p. 269-274.
- 15 Vriendelijke mededeling Martin Klauer, 2002.
- 16 Vriendelijke mededelingen Andreas Spang 2019.
- 17 Zie het catalogusblad van deze firma onder het kopje archief op www.tabakspijp.nl.
- 18 Kügler, 1995, p. 271, 321.
- 19 Kügler, 1995, p. 221, e.v. Een catalogus van deze firma is te vinden onder de kop archief op www.tabakspijp.nl.
- 20 Kügler, 1995, p. 285.
- 21 Kügler, 2010, p. 231.

Literatuur:

- Kügler, M. 1995. *Pfeifenbäckerei im Westerwald. Die Geschichte der Pfeifenbäckerei des unteren Westerwaldes von den Anfängen um 1700 bis heute*. Köln.
- Kügler, M., 2010. Westerwaldpijpen van celstof. *PKN* 33 (130), p. 2311.
- Stam, R. D., 1994. De organisaties van pijpenmakers in het Westerwald in en rond de Tweede Wereldoorlog. *PKN* 16 (64), p. 577-588.
- Stam, R. D., 2016. Pipemaker's organisations in the Westerwald in and around World War II. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 9, p. 32-39.
- Stam, 2019. The export of Dutch and Westerwald pipes in the nineteenth century and the beginning of the 20th century. Facts and questions. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe* 12. In druk.
- Tymstra, F. en Kompier, F., 1991. Pijpen als kinderspeelgoed II. *PKN* 14 (55), p. 371-372.
- Zantwijk, B., 2016. *Herkomst van volksgebruiken*. De Bruidegoms-pijp. Website
- <https://bertvanzantwijk.wordpress.com>.

English summaries

Van Alkmaarder Vaart naar Rijksmuseum. Een presentatiepijp uit 1661 opnieuw boven water / From Alkmaarder Vaart to National Museum. A presentation pipe from 1661 reappeared

Bert van der Lingen

In Gouda Museum an interesting archaeological drawing of a large-format 17th century pipe in its actual size is kept. The pipe, dated 1661 in Roman numerals, was found in or around the city of Alkmaar in 1821 during the construction of the North Holland Canal. The drawing was probably made not long after the pipe was found. The fact that a drawing of this pipe was made suggests that it was considered an exceptional object. The whereabouts of the pipe on the drawing was always unknown, but recently it was found in the collection of the Rijksmuseum in Amsterdam. The pipe was probably transferred in 1875 from the National Museum of Antiquities in Leiden to the Rijksmuseum. For the first time since the pipe 'disappeared', the drawing and the pipe can be presented together again. This reveals the drawing to be in slightly less detail than originally thought.

Een vroeg zeventiende eeuwse presentatiepijp met gestempelde bloemmotieven / An early seventeenth century presentation pipe with stamped floral motifs

Bert van der Lingen

A rare and large, early seventeenth century pipe fragment was discovered as a stray find in Amsterdam. The bowl has a remaining length of 6 centimeters but was originally longer. The pipe is not made in a mould but seems to be completely shaped by hand. The bowl form is based on a pipe from the period 1600-1630 and although the bowl looks very voluminous, the amount of tobacco in the pipe is the same as that of a standard pipe from that period. During the production process, the rear was slightly flattened in the middle (Fig. 7). This was most likely done to allow the pipe to rest whilst smoking

Een pijpje roken in het mooiste kamp ter wereld. De kleipijpen van het Camp d'Utrecht, Austerlitz (gemeente Zeist), 1804-1808 / Smoking a pipe in the most beautiful camp in the world. The clay pipes of the Camp d'Utrecht, Austerlitz (municipality of Zeist), 1804-1808

Jos Bazelmans en Michiel Purmer

Auguste de Marmont, called it 'The most beautiful camp in the world', the army camp that he had established in 1804 near the current village of Austerlitz. An estimated 18,000 soldiers camped there during the summers of 1804 and 1805. Marmont had been appointed by Napoleon as commander of the combined

French-Batavian forces in the Republic. He became one of the most powerful men in the Batavian Republic and he could more or less dictate the actions of the Batavian government. A small part of the camp was recently excavated. The excavations were carried out in the years 2017-2019. During the various excavation campaigns, many hundreds of fragments of clay pipes were found, including many stem fragments. In this article only the 328 clay pipe bowls with a heel are discussed

Twee vondstgroepen van kleipijpen uit Middelburg / Two groups of clay pipes from Middelburg

Bert van der Lingen

Little is known about the pipe industry in the province of Zeeland and the tobacco pipes that were sent elsewhere from the Netherlands to this province for use and trade. This article deals with two small groups of 17th century clay pipes that are found in the city of Middelburg. Although these pipes have not been found in an archaeological context, it is worthwhile to report briefly on the models, qualities and marks, due to the scarce information on this part of The Netherlands. The majority of the marked pipes consists of well-known models from Gouda and Gorinchem in the province of South Holland. A small number of pipes come from Bergen op Zoom in the province of North Brabant and a few pipes appear to be from Rotterdam and Leiden (South Holland). In Zeeland, pipes with large-sized bowls are also regularly found and seem to be intended specifically for the Zeeland market. Remarkably, these pipes were not found in the two groups discussed here.

Een maçonnieke sigarenpijp uit de 18e eeuw / A Masonic cigar pipe from the 18th century

Bert van der Lingen en Ruud Stam

Recently a very rare tubular cigar pipe from the second half of the 18th century was discovered in an old English collection. So far only seven other pipes with this form have been described and all of them have a similar maker's mark - the crowned 73 made by Gouda pipe maker Arij van Houten or his son Andries. The Van Houtens worked in the years 1745-1802. Smoking cigars occurred only rarely in The Netherlands in this period but increased rapidly in the 19th century. The pipe is decorated with symbols of freemasonry on the side where the cigar was inserted. Unfortunately, the pipe is not marked. It appears that the pipe mould originally had a different decoration or even a maker's mark which at a certain moment was changed. Possibly it came from an old freemasonry lodge and has been preserved there for centuries.

Een bijzondere groep pijpen. Meer vragen dan antwoorden / A special group of pipes. More questions than answers

Ruud Stam

This article describes a small group of unmarked, complete figural clay pipes from an unknown production centre and similar pipes from stray finds in Gouda. The pipes are dated 1880-1900. The complete pipes have certain things in common that might indicate they are from the same manufacturer or from the same production area. One group has a red painted band around the stem and another group has a black band. Another peculiarity is that some of the mouthpieces are cut diagonally while others are cut straight. The provenance of some of these pipes is questionable. Although they first appear to be from France or Belgium it is very well possible that they were made in Gouda in pipe moulds that originated in France or Belgium. Another possibility is that they originate from the Trumm-Bergmans company in Weert.

Les Fleurs animées, een pijp met een verhaal / Les Fleurs animées, a pipe with a story

Arthur van Esveld

'Les Fleurs animées' is a Gambier pipe with three standing female figures wearing flowers in their clothes and hair. Between these figures we see a butterfly and a dragonfly. At the underside a frog and a large beetle are depicted. The name of this pipe refers to a book (from 1847) by the French caricaturist Jean Ignace Isidore Gérard Grandville which contains beautiful, colored prints of, among others, female figures that are half human, half flower. The stories and poems, written by Alphonse Karr en Taxile Delord, describes the personifications of flowers as residents of the Palace of the Flower Fairies. This pipe is only mentioned in the inventory list from 1858 of the Paris Gambier exhibition and does not appear in catalogs or accompanying nomenclatures. The interest in this pipe with representations from the book apparently soon disappeared, despite the beautiful and appealing design with six colors of enamel.

Franse kleipijpen met vonkenvangers en deksels / French clay pipes with spark catchers and lids

Arthur van Esveld

Over the centuries, pipes have been fitted with a lid. The main function of this was to prevent glowing tobacco particles from falling out of the pipe while smoking. Most spark catchers are made from braided copper or iron wire. In some European countries we also see the use of beautiful silver lids on porcelain

and meerscham pipes. In the first half of the 19th century the French clay pipe manufacturers responded to these refinements by providing clay pipes with a lid. These were usually made from pipe clay and formed part of the design. These lids were often provided with a small hole. The lid could be attached to the pipe bowl with an iron wire or chain. Examples are given from the companies of Gisclon, Fiolet, Blanc-Garin and Gambier.

Kleipijpen van Jacob Arijsz. Danens en het Tabakscollege van koning Frederik Willem I van Pruisen in kasteel Königs Wusterhausen / Clay pipes from Jacob Arijsz. Danens and the Tobacco College of King Frederick William I of Prussia in the Königs Wusterhausen castle.

Bert van der Lingen

In the castle Königs Wusterhausen, circa 35 kilometers south of Berlin in the German state of Brandenburg, a small number of finds are exhibited in a display case and include more than twenty fragments of clay pipes. The castle was owned by Frederick William I, King of Prussia and Elector of Brandenburg (1713-1740). He used the castle from August until November as a base for hunting and as a residence. In the evenings he held his famous Tobacco College (Tabakskollegium) where serious political discussion was conducted alongside coarse joke telling, alcohol consumption, and the smoking of tobacco. After the death of Frederick William I in 1740, the castle lost its national importance and was subsequently little visited. The clay pipes have a form that can be dated in the period 1730-1740 and are marked with the Windmill, the mark of Gouda pipe maker Jacob Arijsz Danens (1722-1759). Since there is no coat of Arms of the city of Gouda the pipes are most likely made in or before 1739.

Frederik de Grote (Frederik II) van Pruisen en zijn invoerbepeningen op Hollandse pijpen en een bijzondere pijp met zijn portret / Frederick the Great (Frederick II) of Prussia, his import restrictions on Dutch pipes and a special pipe with his portrait

Ruud Stam

Frederick the Great (1712-1786) was the most famous king of the Hohenzollern family. He was king in East Prussia from 1740, Elector of Prussia and then, from 1772, King of all Prussia. Thanks to the economic and military reforms of his father, Frederick William I, he managed to transform Brandenburg-Prussia into a major European power. Unlike his father and grandfather (Frederick I) who were great lovers of the Dutch pipe, he was a great admirer of snuff. Frederick the Great had a major influence on the export of Gouda pipes. As early as 1742, mercantilist

measures were prepared in Prussia to protect their own pipe industry. In 1754 the pipe factory in Berlin was exempt from tolls and from taxes for the clay. In Silesia the Lubliniec factory was given a monopoly for 20 years and in the same year an import duty of 2.5 florins per gross was introduced. In 1756 an import ban was introduced for the five middle provinces (Kurmark, Magdeburg, Halberstadt, Neumark and Pomerania and Silesia. These bans remained in force until the 19th century. A portrait pipe of Frederick the great was made by the French Dutel firm. The pipe was designed by the French sculptor Robert Osmond.

Bordollo pijpen met spreuken en verwijzingen voor de Nederlandse markt / Bordollo pipes with sayings and proverbs for the Dutch market

Jan van Oostveen and Ruud Stam

Slip cast pipes of Bordollo were already being imported into the Netherlands in large numbers in the last quarter of the 19th century, at a time when Dutch pipe makers produced only moulded pipes. Bordollo made, amongst others, pipes with pictures accompanied with sayings and proverbs that were clearly made for the Dutch market. These pipes form only a small output of the whole production of Bordollo. Most of the pipes in this group have a printed decor in black and white. The subjects of the images are very different. There are pipes with proverbs, pipes with scenes from daily life, monuments and other representations that were popular in the Netherlands. It has been possible to trace the original imagery on which some of the pipes have been based. Remarkably, these pipes were made in Germany with Dutch texts and Dutch representations. On some pipes there are visible errors in the texts.

Weckmänner / Weckmänner

Ruud Stam

They are usually called Weckmänner - bread figures with a fired pipe, which are for sale in Germany in the period from Saint Martin (11 November) to Saint Nicholas (5 December). The origin of this practice is unknown as is when the tradition of adorning the Weckmänner with a pipe first occurred but it was probably as early as the 19th century. In the early 20th century, after the First World War, the production of clay pipes declined dramatically and pipe makers looked for other products to continue their business. They began to produce children's toys, shooting gallery figures, money boxes and pipes for the Weckmänner. In the 20th and 21st centuries, these pipes became a much sought after product. All these pipes are made in the Westerwald and are usually called Nicolauspfeifen.

Tweede aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' / Second addition to "Miniature earthenware pipe racks from the 20th-century"

Ruud Stam

Articles about miniature pipe racks appeared in the PKN yearbooks 2016 and 2017. The aim of these articles was to present a comprehensive overview about the known pipe racks. Recently some previously unknown pipe racks have been found and it has been decided to write this supplement. This is especially because two miniature pipe racks from 'De Porceleyne Fles' in Delft have been found, the oldest of which can be dated 27 years earlier than the racks made in Gouda or described in the earlier articles. These racks were made in 1891 and 1902. The history of the miniature, pottery pipe racks apparently did not start in Gouda at Ivora, but in Delft. These racks had no souvenir function at that time and were designed as a decorative curiosity.

De gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde (1773) / The chest of the Gouda pipe makers guild (1773)

Bert van der Lingen

In the Gouda Museum a painted oak chest of the Gouda pipe maker's guild is kept. Originally the box stood in the guild room of the 'Herthuys' an inn on the Market in Gouda where the board of the pipe maker's guild held their meetings. Guild papers, accounts and guild letters were kept in it. In the same room hung a wooden board with all the pipe makers' marks that were in use at that time. The painting dates from 1773 but the chest may be older, since it was most likely painted over during important changes of management. At the front is a painting of the crowned coat of arms of Gouda with two climbing lions and there are three 'coats of arms' resembling tools that were used in the pipe makers workshop on either side, accompanied by the names of pipe makers / guild members. The tools on the guild chest are the oldest known paintings of pipe makers tools. They have not been described before. With the exception of the crossed pipes, only finishing tools are shown.

Botters en afwerksetjes van tremsters / Bottering tools and finishing sets

Bert van der Lingen

A bottering tool is a turned object usually made of wood or bone that was used to shape and smoothly finish the rim of a pipe bowl after it came from the pipe mould and had been trimmed. These small tools are usually disc shaped, with a groove to form the rim. They were made in different sizes to fit the size of the bowl and the thicknesses of the rim. The bottering tools presented in this article

are attached to a pipe (fragment) with a string. They hung in the pipe makers workshop and the sets were assembled to ensure that the correct bottering tool was always used with the correct pipe model. Some of the pipes are baked but most are of unbaked clay.

Een uit vroom hout gesneden tabakspot / A tobacco jar carved from sacred wood

Ruud Stam

A tobacco jar made from the wood of a pulpit is very unusual. In 1867 it was decided to demolish and rebuild the church in Farmsum, a small town close to Delfzijl in the norther province of Groningen. The organ, baptismal font, furniture and wall panelling of the old church were removed. The baptismal font and the organ have been replaced in the new church and the wall panelling, in rococo style, has been placed in the church of Opwierde, where it still is. The pulpit, on the other hand, has not been preserved and was demolished in 1867. No images are known of this pulpit. From the inscriptions on the inside of the lid of the tobacco jar we now know that the pulpit was built circa 1640, presumably in the Dutch Baroque style.

